

ქართული ლიტერატურა

ქართული ლიტერატურის დასაწყისად კვლევის თანამედროვე ეტაპზე IV საუკუნეა მიჩნეული. ძველ ქართულ სასულიერო მწერლობაში რამდენიმე უანრი ჩამოყალიბდა და განვითარდა, რომელთაგან მხატვრული თვალსაზრისით ჰაგიოგრაფია, ჰიმნოგრაფია და ჰომილეტიკა გამოირჩევა. IV-V სს. ქართულად უკვე ითარგმნა ბიბლია და საღვთისმეტყველო ნიგნები. მართალია, პირველი ლიტერატურული თხზულება „წმ. ნინოს ცხოვრება“ უნდა ყოფილიყო, მაგრამ მისი ტექსტი შემდგომი პერიოდის ჩანართებისა და რედაქციული ცვლილებებისაგან არაა განმედილი, ამიტომ ქართული სიტყვაკაზმული ლიტერატურის ისტორიას და ქართველ მწერლებზე საუბარს ტრადიციულად იაკობ ხუცესითა და მისი ჰაგიოგრაფიული თხზულებით „წმ. შუშანიკის ნამებით“ ვინყებთ.

ჰაგიოგრაფიის, ჰომილეტიკისა და ჰიმნოგრაფიის სახისმეტყველება, საღვთისმეტყველო დანიშნულებასთან ერთად, მათი მხატვრულობის საფუძველს ქმნის; მხატვრული თვალსაზრისით ქართულ ლიტერატურაში უაღრესად ფასეულია იაკობ ხუცესის, იოანე საბანისძის, სტეფანე მტვერის, ბასილ ზარზმელის, ბასილი ასიკრიტის, გიორგი მერჩულის, წმ. გიორგი მთაწმიდლის, გიორგი მცირისა და სხვათა ჰაგიოგრაფიული თხზულებები. ქართული ჰაგიოგრაფია განსხვავებულია ბიზანტიურისაგან, რომელიც ეროვნული ფენომენს არ ასახავს, იგი, ძირითადად, ბელეტრისტულია. ქართულ ჰაგიოგრაფიაში ეროვნული მწერლობის ტრადიციებმა უმთავრესი როლი შეასრულა, რის შედეგადაც მივიღეთ ბიზანტიური ჰაგიოგრაფიისაგან განსხვავებული, თვითმყოფადი ქართული ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურა. ქართული ჰაგიოგრაფია სახისმეტყველებითა და გამომსახველობითი საშუალებებით მდიდარია, ამავე დროს ჭარბობს ეროვნული მოტივი. ქართული ჰაგიოგრაფიული და ჰიმნოგრაფიული ლიტერატურა სამართლიანად ითვლება ქრისტიანულ რელიგიასთან დაკავშირებული მოვლენების ამსახველ, შესანიშნავი ნიმუშებით მდიდარ მწერლობად, რაც ქართველი ერის მაღალ კულტურულ დონესა და ინტელექტუალურ შესაძლებლობებს მოწმობს.

იაკობ ხუცესის „შუშანიკის ნამების“ (476-482 წწ.) სიუჟეტი კომპოზიციურად ორნაწილიანია: პირველია შუშანიკის, ვითარცა დედოფლის მონამედ ქცევის რთული და დინამიური პროცესი, როდესაც წმინდანი სულიერი ძლიერებით აღიჭურვება და ამალღებული სახით წარმოიდგინება; მეორე ნაწილი უკვე ჩამოყალიბებული წმინდანი-მონამის სრულყოფილებას გვამცნობს. ესაა სისრულეს მიღწეული დედოფლის ტანჯვის ჩვენება, რაც განზოგადებულ იერსახეს იძენს. თხზულებაში წმ. შუშანიკისა და ვარსქენის ორი ურთიერთსაპირისპირო სახეა წარმოჩენილი. დაპირისპირების საფუძველია ვარსქენის ღალატი: მან უღალატა ოჯახს, რწმენას და ერს. ამას წმ. შუშანიკის განცდათა სამი მხარე უპირისპირდება: პირადი, სარწმუნოებრივი და ეროვნული. წმ. შუშანიკის მონამებრივი გზა თვითშემეცნების ქრისტიანული გზაა, ინდივიდის, „მეს“ ქრისტეს კვალზე სვლისა და მასთან შეერთების, შერწყმის გზაა. ვარსქენის სისასტიკე წმ. შუშანი-

კის მიმართ იმან განაპირობა, რომ სურდა გარეგნულად პიტიახშის, დიდგვაროვანი ფეოდალის ოჯახის ერთიანობის შენარჩუნება, ცოლს „ზეური დედის“ ფუნქცია აღესრულებინა ოჯახში.

VI საუკუნის შუა წლებში ანონიმი მწერლის მიერ შეიქმნა ჰაგიოგრაფიული თხზულება „წმ. ევსტათი მცხეთელის წამება“, რომელშიც მოთხრობილია სპარსელი ახალგაზრდა კაცის გაქრისტიანებისა და მიღებული რელიგიისათვის თავდადების ამბავი. წმ. ევსტათის საწყაროს, ღვთის შეცნობის წადილი გამოარჩევს სხვა მონამეთაგან, თავის თანამომძეთაგანაც. იგი მაზღვანობას, ქრისტიანობასა და იუდაიზმს გაეცნო, რომელთაგან მისთვის მისაღები ქრისტიანობა აღმოჩნდა. ევსტათის ვინაობასა და ხასიათს ეს მაძიებელი გონება და სულიერობა განსაზღვრავს.

VI საუკუნის საქართველოს კულტურულ ცხოვრებაში მთავარი მოვლენა იყო ასურელი მამების მოსვლა, რომელთაც საქართველოში სამონასტრო ცხოვრებას ჩაუყარეს საფუძველი, დიდი მისიონერული მუშაობა გასწიეს ქრისტიანობის გავრცელებისათვის საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ეკლესია-მონასტრების აშენებითა და ქადაგებით. მათ შესახებ მოგვითხრობს წმ. იოანე ზედაზნელის, წმ. შიო მღვიმელის, წმ. დავით გარეჯელის „ცხოვრებები“, „წმ. აბიბოს ნეკრესელის წამება“, რომლებიც X-XI სს. რედაქციებითაა შემონახული. ასურეთიდან მოსულ მამათაგან წმ. შიო მღვიმელი მწერალია (VI ს.), რომლის ყოვლადწმინდა სამებისა და ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის სახელზე დაწერილი ორი საგალობელი შემოგვრჩა; ისინი ქრისტიანული ღვთისმეტყველების ტრიოდოლოგიურ-მარიოლოგიურ თვალსაზრისს ასახავენ. მასვე ჰომილიების ავტორადაც იხსენიებს მის შესახებ დაწერილი თხზულება.

ქართულ ჰაგიოგრაფიაში შემონახულია თხზულება, რომლის მთავარი პერსონაჟები არიან წამებული ბავშვები. ესაა: „წმ. ცხრათა ყრმათა კოლაელთა წამება“, რომელიც ქართულ ნაწარმოებადაა მიჩნეული.

იოანე საბანისძის „წმ. ჰაბოს წამებაში“ (786 — 790 წწ.) | თავი ძირითადად ქადაგებაა ეპოქის ეროვნულ-სარწმუნოებრივი მდგომარეობის შესახებ საქართველოში, განსაზღვრულია წმინდანობის ზოგადი არსი, წმინდანის ღვანლის საზოგადოებრივი მნიშვნელობა. მასში გაცხადებულია ავტორის მიზანდასახულობა: ასახოს ქართლში მიმდინარე პოლიტიკური და სარწმუნოებრივი ვითარების მიმე სურათი. ამ თვალსაზრისითაა დანახული აბოს გაქრისტიანება და წამება, რაც ქართველი ერის გამოსაფხიზლებლადაა მიჩნეული.

IX-XI საუკუნეებში დაიწერა რამდენიმე მნიშვნელოვანი ჰაგიოგრაფიული თხზულება, წამებათა ქვეყანარისა: „წმ. კონსტანტი კახის წამება“, სტეფანე მტბვერის „მიქელ-გობრონის წამება“, „დავით და კონსტანტინეს წამება“, „არჩილ მეფის წამება“, რომლებშიც ეროვნული მოტივი წინა პლანზე წამოწეული.

IX საუკუნიდან „ცხოვრებებიც“ იწერება: ბასილ ზარზმელის „წმ. სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება“ მოგვითხრობს სამცხის სოციალურ-პოლიტიკური და კულტურული ვითარების, სამონასტრო კოლონიზაციის, ზარზმის მონასტრის აღმოცენების, მისი ისტორიისა და იქ მოღვაწე ბერმონაზონთა საქმიანობის, მისი დამაარსებლის სერაპიონ ზარზმელის შესახებ.

განსაკუთრებულია წმ. გრიგოლ ხანძთელის, როგორც ერის სულიერი წინამძღოლის, სულიერი მოძღვრის დამსახურების წარმოჩენა გიორგი მერჩულის მიერ. წმ. გრიგოლის მთელ საქმიანობას ქართული ეკლესიისა და ქართველი ერის „ახალი ხატყოფისათვის“ სულიერი მღვიძარება უდევს საფუძველად. წმ. გრიგოლმა ხანძთაში ააშენა წმ. გიორგის სახელობის მონასტერი; თავისი დაარსებული ეკლესია-მონასტრებისათვის მოამზადა აღმოსავლურ-ქრისტიანული ეკლესიის ორი მიმართულების — იერუსალიმურ-საბანმიდური და კონსტანტინოპოლური საღვთისმსახურო ტრადიციების გათვალისწინებით შედგენილი წესდება; ღმრთივგანბრძნობილმა გრიგოლმა სულიწმინდის შთაგონებით შეადგინა „საწმინდო იადგარი“, რაც მას, როგორც მწე-

რალს, წარმოგვიდგენს. X საუკუნის მწერალმა გიორგი მერჩულემ ჰაგიოგრაფიული თხზულებაში „წმ. გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“, რომელიც 951 წელს დაწერა, მიზნად დაისახა შთამომავლობისათვის შემოენახა დიდი მოღვაწის საქმიანობა, მისი და მისი თანამოაზრე-მონაფეების მივიწყებული ღვაწლი.

რამდენიმე რედაქციით ცნობილი „წმ. ილარიონ ქართველის ცხოვრება“ მოგვითხრობს IX ს-ში ილარიონის მოღვაწეობის შესახებ საქართველოსა და ბიზანტიაში. ესაა პირველი თხზულება, რომელშიც ღვთისმშობლისადმი საქართველოს წილხვედრილობის იდეა აისახა.

X საუკუნეში საბანძიდის ლავრასა და სინის მთაზე მოღვაწეობდნენ იოანე-ზოსიმე, ბასილი საბანძიდელი, ფილიპე, გიორგი; შატბერდის მონასტერში მიქაელ მოდრეკილის მიერ შექმნილ „სანელინდო იადგარში“ მის თხზულებებთან ერთად მოთავსებულია X საუკუნის ქართველი ჰიმნოგრაფების იოანე მინჩისი, იოანე ქონქოზისძის, იოანე მტბვერის, სტეფანე სანანოისძე-ჭყონდიდელის, ეზრას, კურდანანის საგალობლები.

„მოქცევაი ქართლისაი“ და „წმ. ნინოს ცხოვრების“ რედაქციები, რომელთა პირველი ვარიანტი IV ს. ეკუთვნის, ერთდროულად ლიტურგიატურულ-ისტორიული თხზულებებია; ისინი გადმოგვცემენ ქრისტიანული რელიგიის საქართველოში გავრცელებისა და სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების ისტორიას.

X-XI სს. საქართველოსა და მის ფარგლებს გარეთ არსებულ ქართულ მონასტრებში ფართოდ გაიშალა მთარგმნელობითი საქმიანობა. X-XI სს. ათონის მთაზე იოანე მთაწმინდელმა და იოანე-თორნიკემ დააარსეს ქართველთა მონასტერი და საღვთისმეტყველო-ლიტურგიატურული სკოლა, რის შესახებაც მოგვითხრო წმ. გიორგი მთაწმინდელმა ჰაგიოგრაფიული თხზულებაში „ცხოვრება და მოქალაქობა წმ. იოვანესი და წმ. ეფთვიმისა“. მწერალმა განსაზღვრა ეფთვიმე მთაწმინდლის პიროვნული ღირსებები; მან ქართულიდან ბერძნულად თარგმნა „ბალაჰვარი“ და „აბუკურა“. წმ. ეფთვიმეს სახე მისი საქმიანობის გათვალისწინებით ორი მიმართულებით წარმართა: 1. პრაქტიკული, სანინამძღვრო საქმეთა გაძლიერებით, 2. სულიერ-ინტელექტუალური, ანუ სამწერლო-მთარგმნელობითი მოღვაწეობით. მან ქართული ცნობიერება მეცნიერების შუქით გაანათლა, ერთ დროს „ბარბაროზად“ ნოდებული ქართველები ცივილიზებულ ინტელექტუალურ სამყაროში შეიყვანა და საერთაშორისო ასპარეზზე გასასვლელი გზა გაუხსნა.

ათონის სკოლის წარმომადგენელია წმ. გიორგი მთაწმინდელი, მწერალი, მთარგმნელი, საეკლესიო მოღვაწე, რომლის სახელთან დაკავშირებულია ათონის ქართველთა მონასტრის აღორძინება, ლიტურგიკული ცხოვრების მონესრიგება, ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის დაცვა ანტიოქიის პატრიარქის წინაშე და საქართველოს ეკლესიის რეფორმები. მან შეადგინა უზარმაზარი კრებული საგალობლებისა სახელწოდებით „თვენი“, „ჰარაკლიტონი“, სხვა ჰიმნოგრაფიულ-ლიტურგიკული კრებულები. მისი ცხოვრება აღწერა გიორგი მცირემ. „გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრებაში“ მის მიერ წარმოსახული წმ. გიორგი მთაწმინდელი ერთდროულად წარმოაჩენს როგორც ზოგადქრისტიანულ იდეებს, ისე ეროვნულ-კულტურული თვითმყოფადობის იდეასაც, ვინაიდან ის აგრძელებს წმ. ეფთვიმე მთაწმინდლის ტრადიციებს.

XI საუკუნეში ათონსა და კონსტანტინოპოლში მოღვაწეობდნენ ჰიმნოგრაფები ბასილი ბაგრატის ძე მთაწმინდელი, ეზრა და ზოსიმე მთაწმინდელები, მწერალი და მთარგმნელი თეოფილე ხუცესმონაზონი. დავით ტბელმა, წმ. ეფთვიმე მთაწმინდელმა, წმ. გიორგი მთაწმინდელმა, წმ. ეფრემ მცირემ, წმ. არსენ იყალთოელმა, იოანე პეტრინმა თარგმნეს და კომენტარები დაურთეს IV ს. კაპადოკიური და სხვა ბიზანტიური საღვთისმეტყველო სკოლის წარმომადგენელთა — წმ. ბასილი დიდი-კაპადოკიელის, წმ. გრიგოლ ნოსელის, წმ. გრიგოლ ღვთისმეტყველი-ნაზიანზელის, წმ. იოანე ოქროპირის — თხზულებათა ქართულ თარგმანებს.

XI-XII სს. სასულიერო მოღვაწე, ლეთისმეტყველი, მწერალი, მთარგმნელი, გელათისა და იყალთოს აკადემიების მოძღვართმოდღვარი, დავით აღმაშენებლის სულიერი მოძღვარი ნმ. არსენ იყალთოელი „ნმ. ნინოს ცხოვრების“ მეტაფრასული რედაქციის, იამბიკოების, დავით აღმაშენებლის ქებისა და ეპიტაფიის ავტორია; თარგმნა „დოგმატიკონი“, ნმ. ანდრია კრიტილის „დიდი კანონი“, ჩანერა დავით აღმაშენებლის ანდერძი შიომღვიმის მონასტრისადმი; შეადგინა 1104 წლის რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების განჩინება.

ქართველთა სახელოვანი მეფის დავით აღმაშენებლის „გალობანი სინანულისანი“ (1124 წ.) ადამიანის ცოდვილი ბუნების ჩვენებისა და მისგან განმედიის სურვილით გაუღწენილი ადამიანის მძაფრი განცდები ასახა. მისი ღირსეული მემკვიდრე იყო დემეტრე მეფე, „შენ ხარ ვენახისა“ და კიდევ 4 იამბიკოს ავტორი. ქართველ მეფეთა სამწერლო ტრადიცია გააგრძელა ქართველი ერის სათაყვანებელმა მეფე-ქალმა თამარმა, მან ორი იამბიკოთი გაამდიდრა ქართული სიტყვიერი კულტურა.

თამარის თანამედროვე საქართველოში მოღვაწეობდნენ ცნობილი მწერლები: ნიკოლოზ გულაბერისძე, იოანე ანჩელი, ჩახრუხაძე, იოანე შავთელი, ბოლოდროინდელი გამოკვლევებით — იოანე პეტრინიცი თამარის თანამედროვეა, შოთა რუსთველი.

გელათის საღვთისმეტყველო-ლიტერატურულ სკოლაში გელათის აკადემიაში იოანე პეტრინიმა ის იდეები და სული მოიტანა, რაც ტრიალებდა იმდროინდელი ბიზანტიის მონინაკე კულტურულ წრეებში და, კერძოდ, კონსტანტინე მონომახის მიერ განახლებულ მანგანის აკადემიაში. პეტრინიმა ქართული თეოლოგიური და ფილოსოფიური აზროვნების განვითარებაში ახალი ეტაპი შექმნა. მის ნაშრომთაგან შემონახულია იოანე სინელის „კლემასის“ პოეტური თარგმანი, ნემესიოს ემესელის „ბუნებისათვის კაცისა“, პროკლე დიადოხოსის „კავშირი ლეთისმეტყველებითი“ მთარგმნელის ვრცელი კომენტარებით, ნინასიტყვაობითა და ბოლოსიტყვით. მას დიდი წვლილი მიუძღვის ქართული საღვთისმეტყველო-ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის ჩამოყალიბებაში. მან წამოაყენა მეცნიერულ ცნებათა ენის თეორია, ანუ მაღალი სტილის, მეცნიერული ენის თეორია, რაც თავად გამოიყენა.

XII საუკუნეში ყალიბდება საერო ლიტერატურა, კვლავ გაგრძელდა მთარგმნელობითი საქმიანობა და ამჯერად უკვე საერო ნაწარმოებების თარგმნაც დაიწყო. სპარსულიდან თარგმნილი „ვისრამიანი“ მთარგმნელობითი ხელოვნების ნიმუშია.

ორიგინალური საერო ლიტერატურა ქართულ მწერლობაში სარაინდო-საფალავნო და სათავგადასავლო რომანით „ამირანდარეჯანიანით“ იწყება, რომელიც XII საუკუნის ბოლო მეოთხედშია შექმნილი. ძეგლში ერთმანეთის გვერდით თანაარსებობს ნინარეჟისტიანიული და ქრისტიანიული პარადიგმული სახეები, წარმოდგენილია ფოლკლორული და ლიტერატურული მოტივები, ზღაპრული და რეალური თემები.

XII ს. საკარო-სახოტბო პოეზიის ნიმუშებში — ჩახრუხაძის „თამარიანსა“ და იოანე შავთელის სახელით ცნობილ „აბდულმესიანში“ მოჭარბებული ენაწყლიანობით, ლამაზად შეფერილი რიტორიკული ორნამენტებითა და მეტაფორული აზროვნებით წარმოჩენილია თამარ მეფის ხატება, შექებულია მისი პიროვნული ღირსებები, გარეგნობა, გაცოცხლებულია თამარის ეპოქა.

XII-XIII საუკუნეების მიჯნის, თამარ მეფის (1178-1213) ეპოქის გვირგვინი გახლავთ ქართული მწერლობის მშვენება, ქართული მხატვრული აზროვნების უმაღლესი გამოხატულება შოთა რუსთველის „ვეფხისტყაოსანი“, რომელიც მხოლოდ საქართველოს არ ეკუთვნის, იგი კაცობრიობის სულიერი კულტურის ხელისხელსაგომანები შედევრი-მარგალიტია. პომეროსი, რუსთველი, დანტი, შექსპირი, სერვანტესი, გოეთე — ასეთია ის კონტექსტი, რომელშიც ქართველი ერის უპირველესი შემოქმედი შოთა რუსთველი მოიაზრება. პოემაში მისი თანამედროვე საქარ-

თველოს პოლიტიკურ-სოციალური, ეკონომიური, იდეოლოგიური და კულტურული ვითარება აისახა. მასში ნათლად წარმოჩნდება ავტორის ხედვა, თუ როგორი უნდა იყოს საქართველოს მომავალი.

ყანრობრივად „ვეფხისტყაოსანი“ სარაინდო-სამიჯნური და ფილოსოფიური მრავალპლანოვანი პოემაა, ეპიკური ჟანრის თხზულებაა, რომელშიც შემოქმედებითადაა გადააზრებული აღმოსავლური და დასავლეთევროპული მითოპოეტური, ფოლკლორული და ლიტერატურული ტრადიციების, ანტიკური ფილოსოფიისა და ლეთისმეტყველების მიღწევები. ყოველივე ეს ვლინდება სიუჟეტის, კომპოზიციის განვითარების, მოტივთა და მსოფლმხედველობრივი საფუძვლების აქტუალობაში, მხატვრულ სახეთა შექმნის ზოგადესთეტიკურ პრინციპებში. ზნეობრივ-ეთიკური ნორმები, რომლებიც პოემის პერსონაჟთა ქმედების მოტივაციას უდევს საფუძვლად, თანხვედბა შუა საუკუნეების ევროპისათვის დამახასიათებელ ისეთ სოციალურ მოვლენას, როგორიცაა რაინდობის ინსტიტუტი, თუმცა, ქართული რაინდობის ფენომენი დასავლურევროპულსაგან მკვეთრად განსხვავდება. პოემა შეიქმნა საქართველოში — სამოთხის დარ ქვეყანაში, დასავლეთისა და აღმოსავლეთის გზაშესაყარზე, სადაც ერთმანეთს ხვდებოდა და თანაარსებობდა სხვადასხვა კულტურა და ტრადიცია, მიუხედავად პოლიტიკური წინააღმდეგობისა, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში საქართველოსა და მის მოსაზღვრე ქვეყნებს შორის ურთიერთობას გასდევდა.

„ვეფხისტყაოსანი“ ქართული სულის ის მარადიული სარკე და მთელი ერის ფილოსოფიაა, რომელშიც გაცხადებულია ქართველი კაცის ისტორიული ხასიათი, ერის წარსული, აწმყო და მომავალი. ქართველი ერი თავის სულიერ ხატს ხედავდა „ვეფხისტყაოსანში“, რომელშიც აისახა მისი სულიერი და ინტელექტუალური ცხოვრება. იგი დღემდე საკუთარი არსისა და ბუნების ამოკითხვასა და შემეცნებას „ვეფხისტყაოსნით“ ცდილობს, თავის სულიერ-ინტელექტუალურ შესაძლებლობებსა და მომავალს „ვეფხისტყაოსნით“ საზღვრავს, მისთვის ეროვნული ცნობიერების გამოხატვის უმაღლესი საზომი „ვეფხისტყაოსანია“. მასში თავს იყრის რამდენიმე ეპოქის მხატვრულ-ესთეტიკური აზროვნების მონაპოვრები. რუსთველმა ორიგინალური მხატვრული ინტერპრეტაციით მიანოდა მკითხველს, ერთი მხრივ, ქართული, მეორე მხრივ, მსოფლიო კულტურის მიღწევები, ჰუმანური იდეები.

პოემა ყოველი თაობის წინაშე ახალ პრობლემებს აყენებს და ყოველ ეპოქაში ახლებურად იკითხება, რის საფუძველიც ისაა, რომ რუსთველის პოემის პერსონაჟები, ილია ჭავჭავაძის (1837-1907) სიტყვით, „ზოგად ადამიანის ბუნების მიხედვით არიან შექმნილნი და აგებულნი“, ხოლო მთელი პოემა ქართველი ერის სულიერი ცხოვრების პროექციაა, ფილოსოფიაა, აზრისა და გრძნობის მშვენიერება.

შექმნიდან მოყოლებული, „ვეფხისტყაოსანი“, როგორც ჭეშმარიტი რაინდი, ქართველი ერის ბრძოლაში ეროვნული თვითმყოფადობის შენარჩუნებისათვის მყისვე ჩაერთო; მრავალრიცხოვან უცხოელ დამპყრობლებთან სისხლისმღვრელი მძიმე ომების მიუხედავად, მუსლიმური სამყაროს მეზობლობაში ყალიბდებოდა ქართველი ხალხის ეროვნული ცნობიერება და ძლიერდებოდა მართლმადიდებლური სარწმუნოება, რის შედეგადაც ქართველმა ერმა შეინარჩუნა ქართული ეროვნული სული და ინტელექტუალური შესაძლებლობანი, რაც ქართულ მრავალხმიან მუსიკასთან, საეკლესიო საგალობლებთან, სიმღერასთან, ცეკვასთან, სულიერი კულტურის სხვა ფორმებთან ერთად სწორედ „ვეფხისტყაოსანმა“ შემოინახა. რუსთველის პოემა და მისი გმირების ზნეობრივი იდეალები ქართული ეროვნული სულის დაცვასა და ერის ინტელექტუალური შესაძლებლობების გამოვლენას ემსახურებოდა. ბიბლიასთან ერთად მას ერის სულიერი აღმზრდელის ფუნქცია დაეკისრა. ამიტომ ატანდნენ ძველად მზითვემი ქალს გათხოვებისა

„ვეფხისტყაოსანს“, როგორც უძვირფასეს საუნჯეს, რათა მომავალ ქართველ დედას მის ამაღლებულ იდეალებზე აღეზარდა შვილი, მისთვის პატარაობიდანვე სიყვარულისა და სიკეთის ქმნის გრძნობები შთაენერგა.

შოთა რუსთველმა და მისმა პოემამ, ავტორმა და მხატვრულმა ნაწარმოებმა, არეკლა საქართველოს ისტორიული ვითარება სხვადასხვა ეტაპზე; საქართველოს ტრაგიკული ხვედრის შესაბამისად, „ვეფხისტყაოსანმა“ გადაიტანა გასხვისება, გაყალბება, ის გასაჭირი, რაც საქართველოს გადახდა თავს... ესეცაა შოთა რუსთველის ბიოგრაფიის მოუღწევლობისა და ლეგენდურ სამოსელში გახვევის ერთ-ერთი მიზეზი.

„ვეფხისტყაოსნის პერსონაჟთა საბოლოო გამარჯვება განაპირობა სიყვარულმა, რწმენამ, იმედმა, ღვთის განგებამ, ურთიერთთანადგომამ, თანაღობამ, მალაღმა ზნეობამ, ღმრთივანბრძნობილობამ, სულიერმა და ინტელექტუალურმა სისასვემ და სრულყოფილებამ, გმირობამ და ვაჟკაცობამ. „ვეფხისტყაოსანი“ საუკუნეთა მანძილზე იბრძოდა და ამჟამადაც იბრძვის მალაღზნეობრივი იდეალების დასამკვიდრებლად, ეროვნული ცნობიერების განსავითარებლად და ასალაბორძინებლად, რის გამოც ხვდა მას წილად ესოდენ დიდი სიყვარული და თავყვანისცემა. რუსთველის პოემა და მასში დასმული პრობლემები მარადიულია, იგი იმითაა უკვდავი, რომ ყოველდღიურად შემოდის ჩვენს ცხოვრებაში, მისით დაინტერესებულნი არიან მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეში, უყვართ, აფასებენ და სწავლობენ მას, სწავლობენ მისგან, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს, თუ როგორ ქმედითად ეხმარება „ვეფხისტყაოსანი“ მსოფლიო ლიტერატურის მხატვრულ-ესთეტიკურ სააზროვნო სისტემებს სინქრონიულ-დიქრონიულ ასპექტებში.

XIII საუკუნის 30-იან წლებში საქართველოს კათოლიკოსმა არსენ ბულმაისიმისძემ შექმნა მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის, წმ. შიო მღვიმელისა და წმ. ნინოსადმი მიძღვნილი საგალობლები. მისი მემკვიდრეობა აბუსერისძე ტბელის ხელნაწერს A-85 შემოუნახავს, ტბელი თავდაც პიწნოგრაფიული და ჰაგიოგრაფიული თხზულებების ავტორია.

XVII საუკუნიდან დაიწყო ლიტერატურულ ტრადიციათა განახლება და გამოჩნდნენ ისეთი მწერლები, როგორებიც იყვნენ თეიმურაზ პირველი, არჩილ მეფე, სულხან-საბა ორბელიანი, ვახტანგ მეექვსე, დავით გურამიშვილი, თეიმურაზ მეორე, ანტონ კათალიკოსი... ერთი საგალობელი შექმნა კახეთის დედოფალმა ქეთევან წამებულმა.

განსაკუთრებულია სულხან-საბა ორბელიანი, რომელმაც შექმნა ეპოქალური ნაწარმოები „სიბრძნე სიცრუისა“, იგი იგავარაკული ჟანრის თხზულებაა და მასში შეფარვით, იგავების საშუალებით არის გამოთქმული ის მწარე სიმართლე, რომლის თქმა ასე აუცილებელი იყო სამეფო კარისა და ქართველი საზოგადოებისათვის. მის კალამს ეკუთვნის „სწავლანი“, „სიტყვის კონა“, ლიტერატურული სახე მისცა „ქილილა და დამანას“, დანერა ევროპაში მოგზაურობის დღიურები..

შოთა რუსთველის შემდეგ დავით გურამიშვილია ის უდიდესი პოეტი-შემოქმედი, რომელიც ქართული პოეზიის რეფორმატორად მოგვევლინა. მისი ტრაგიკული ცხოვრება იყო სანინდარი ეროვნული სულის შენარჩუნებისა და სიახლის დამკვიდრებისა ქართულ ლიტერატურაში. „დავითიანი“ მსოფლმხედველობრივად „ფსალმუნის“ მოტივთა გამოძახილია, ხოლო მხატვრული თვალსაზრისით შოთა რუსთველის ტრადიციათა წარმატებული გაგრძელებაა. მის სახელს უკავშირდება ევროპეიზმის შემოსვლა ქართულ ლიტერატურაში.

XVII-XVIII საუკუნის შემოქმედთაგან, აგრეთვე, უნდა დავასახელოთ გარსევან ჩოლოყაშვილი, იოსებ სააკაძე, მამუკა ბარათაშვილი, ბესარიონ გაბაშვილი, საიათნოვა, გიორგი ავალიშვილი, მარიამ-მაკრინა, გრიგოლ დოდორქელი, ბესარიონ ბარათაშვილ-ორბელიშვილი, ანტონ ცაგერელ-ჭყონდიდელი, ტიმოთე გაბაშვილი და სხვ.

XIX საუკუნის დამდეგს საქართველომ დაკარგა დამოუკიდებლობა, რუსეთმა იგი თავის გუბერნიად აქცია. ამ ფაქტმა ქართველი ერის აზროვნებასა და ცნობიერებაზე უდიდესი გავლენა იქონია. ამ დროს დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში წარმოიშვა და განვითარდა რომანტიზმი, რომელმაც თავისებური სახე მიიღო საქართველოში, რასაც „პოლიტიკური რომანტიზმი“ ეწოდა. ალექსანდრე ჭავჭავაძე, გრიგოლ ორბელიანი, ალექსანდრე ორბელიანი, ვახტანგ ორბელიანი, ნიკოლოზ ბარათაშვილი ქართული რომანტიზმის უდიდესი წარმომადგენლები არიან.

ნიკოლოზ ბარათაშვილის (1818-1845) ლექსებისა და ერთადერთი პოემის შემცველი კრებული შემოგვინახა ეკატერინე ჭავჭავაძე-დადიანმა, რომელმაც იგი ილია ჭავჭავაძეს გადასცა. ბარათაშვილმა მემკვიდრეობით მიღებული პოეტური ნიჭის წყალობით მსოფლიო ლიტერატურის შედეგები შექმნა: „ფიქრნი მტკვრის პირას“, „შემოღამება მთანმინდაზედ“, „ყაბახი“, „სული ობოლი“, „სული ბოროტი“, „მერანი“, „ბედი ქართლისა“. ილია ჭავჭავაძის სიტყვით, საქართველოში სწორედ ნიკოლოზ ბარათაშვილმა დაამკვიდრა ევროპეიზმი, რომლის სათავეებთან დავით გურამიშვილი დგას.

ქართულ მწერლობასა და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია ილია ჭავჭავაძეს. მის კალამს ეკუთვნის: „ყვარლის მთებს“, „ქართვის დედას“, „ჩემო კალამო“, „ჩემო კარგო ქვეყანავ“, „აწრდილი“, „განდეგილი“, „კაცია-ადამიანი?!“, „ოთარაანთ ქერივი“, რომლებიც ეპოქის მაჯისცემასაც ეხმიანებიან და ზოგადკაცობრიულიცაა. არ დარჩენილა საზოგადოებრივი ყოფის არც ერთი სფერო, რომელშიც ილიას თავისი მრწამსი, თავისი დამოკიდებულება არ გამოეხატოს და ავტორიტეტული სიტყვა არ ეთქვას. ილიამ დაიწყო სალიტერატურო კრიტიკის სივრცის მონესრიგება და შეფასება, რამაც საფუძველი ჩაუყარა კრიტიკული აზროვნების კულტურის განვითარებას საქართველოში. 23 წლის ილიამ მიზნად დაისახა შემდეგ საკითხებზე ზრუნვა: ბრძოლა ეროვნული იდეალებისათვის, ერის თავისუფლებისათვის, რაც შემდეგ ფორმულაში ჩამოაყალიბა: **მამული, ენა და სარწმუნოება**.

ილიას მხარში ედგა აკაკი წერეთელი (1840-1915), საკუთარ თავს „დღიური მუშა“ რომ უწოდებდა. „განთიადისა“ და „გამზრდელის“ ავტორი ქართველმა ერმა „საქართველოს ბულბულად“ მონათლა. მისი ლირიკის სისადავე და მელოდურობა განუმეორებელია.

„ხევის ბეთხოვენად“ ნოდებულმა ალექსანდრე ყაზბეგმა (1848-1893) ხევის ცხოვრება გაგვაცნო და რეალურად მთელი საქართველოს ცხოვრება აჩვენა: „ხევისბერ გორა“, „ელგუჯა“, „მოძღვარი“, „მამის მკვლელი“, „ელეონორა“, „ნამწყემსარის მოგონებანი“.

მთიელთა ცხოვრებისა და მთის ბუნების თემამ განსაზღვრა მოშობლიურ ჩარგალში მცხოვრები ვაჟა-ფშაველას (1861-1915) შემოქმედება. ვაჟამ ლიტერატურაში დიდი, ეპოქალური სიახლე შემოიტანა, დიდი სათქმელი მიიტანა ქართველ მკითხველთან თხზულებებით: „ალუდა ქეთელაური“, „სტუმარ-მასპინძელი“, „ბახტრიონი“, „მოკვეთილი“, „კაი ყმა“.

XIX-XX საუკუნეებში მოღვაწეობდა დავით კლდიაშვილი (1862-1931), რომლის მოთხრობებმა და დრამებმა უცხოეთის მრავალი სცენა დაიპყრო.

ილიას სამწერლო და სამოღვაწეო გზას ადგას მიხეილ ჯავახიშვილი (1880-1937), რომელმაც თავის რომანებსა და მოთხრობებში რამდენიმე კარდინალური პრობლემა დასვა: ძველისა და ახლის ჭიდილი, პიროვნებისა და საზოგადოების ურთიერთობა, ადამიანის ადგილი საზოგადოებაში.

XX საუკუნის ქართულ მწერლობას სულ სხვა ელფერი შესძინა გალაკტიონ ტაბიძემ. ამ საუკუნის I ნახევარში გრიგოლ რობაქიძე, შალვა დადიანი, ვასილ ბარნოვი, მიხეილ ჯავახიშვილი, ლეო ქიაჩელი, კონსტანტინე გამსახურდია, იოსებ გრიშაშვილი, პოლიკარპე კაკაბაძე, გიორგი ლეონიძე, ტიცინა ტაბიძე, პაოლო იაშვილი, კოლაუ ნადირაძე, ვალერიან გაფრინდაშვილი, ლა-

დო ასათიანი, ალექსანდრე საჯავია, მირზა გელოვანი, სიმონ ჩიქოვანი აგრძელებდნენ ძველ ლიტერატურულ ტრადიციებს და მკითხველთან მიჰქონდათ ერისა და საკუთარი სატკივარი.

60-80-იან წლებში სამწერლო ასპარეზზე ის თაობა გამოვიდა, რომელმაც „მოუთვინიერებელი მწერლობის“ გეზი გააგრძელა: ანა კალანდაძე, ჭაბუა ამირეჯიბი, გურამ რჩეულიშვილი, ნოდარ დუმბაძე, თამაზ და ოთარ ჭილაძეები, მურმან ლებანიძე, რეზო ინანიშვილი, შოთა ნიშნიანიძე, იზა ორჯონიკიძე, ჯანსუღ ჩარკვიანი, გურამ გეგეშიძე, გურამ დოჩანაშვილი, ვახტანგ ჯავახიძე, ემზარ კვიციანიშვილი, გივი გეგეჭკორი, ბესიკ ხარანაული, ლია სტურუა, ჯემალ ქარჩხაძე, ზაირა არსენიშვილი, ვახუშტი კოტეტიშვილი, მაკა ჯოხაძე, ნუგზარ შატაიძე, კოტე ჯანდიერი, ნაირა გელაშვილი, ზაალ სამადაშვილი, გულო კობიაშვილი, ელა გოჩიაშვილი და სხვ. ამ პერიოდის ლიტერატურაში ისტორიული კოლორიტი და ტენდენციები ენითაც არის შენარჩუნებული და აგრძელებს თექვსმეტსაუკუნოვანი ქართული ლიტერატურის მდიდარ ტრადიციებს; კერძოდ, ჭაბუა ამირეჯიბის „დათა თუთამსხია“ თანამედროვე ლიტერატურის შედეგს წარმოადგენს; უახლესი ისტორიის მხატვრული ასახვა შემოგვთავაზა ოთარ ჭილაძემ რომანით „აველუმი“.

XX საუკუნის 90-იანი წლებიდან მოყოლებული, პოსტსაბჭოური, თანამედროვე ქართული ლიტერატურა ორ მიმართულებად ყალიბდება: 1. იქმნება ტრადიციული მხატვრული აზროვნების ნიმუშები; 2. 90-იან წლებსა და ჩვენის საუკუნის დასაწყისში სამწერლო ასპარეზზე გამოვიდა ქართველ მწერალთა ახალი თაობა, რომლებმაც პოსტმოდერნისტულ მიმდინარეობას ჩაუყარეს საფუძველი.

თექვსმეტსაუკუნოვანი ქართული ლიტერატურის მოკლე მიმოხილვაც მონმობს, რომ იგი საერთო, მსოფლიო ლიტერატურული ოჯახის ღირსეული წევრია.